

ALBINAS DRUKTEINIS

Klaipėdos universitetas

PAVYDĖTINA
PROFESORIAUS VITO LABUČIO
DARBŲ IR VEIKLOS ĮVAIROVĖ

Proginame straipsnyje paprastai tikimės mokslo darbų ir kitokios veiklos apibūdinimo, asmenybės atskleidimo. Tai, be abejo, turėtų būti. Bet, kita vertus, jubiliejų progomis prisiklausoma žodžiu sakomų apibūdinimų ir tai nebūtų jokia naujiena nei pačiam progininkui, nei kitiems. Mokslininkui turbūt vertesni įvairūs, netgi poleminiai pasamprotavimai skelbtų jo tyrimų temomis, kitų mokslo darbų klausimais. Todėl šiame, kad ir proginame, straipsnyje daugiausia dėmesio bus skiriama netrumpame mokslininko kelyje skelbtų tyrimų, apžvalgų, atskirų pastabų komentarams bandant įžvelg-

ti juose naudingiausias (žinoma, subjektyviu žvilgsniu) kalbos mokslui teiginius, apibūdinimus, poziciją.

Profesorių Vitą Labutį žinome pirmiausia kaip sintaksininką, Jono Jablonskio, Jono Balkevičiaus lietuvių kalbos sintaksės tyrimų ir aprašų tęsėją. Dar 1976 m. išleistoje mokomojoje knygoje *Žodžių junginių problemos* (Labutis 1976) pateiktos žodžių junginių klasifikacijos, ypač sintaksinė semantinė, yra pagrindas apibūdinti žodžių junginius bei žodžių ryšius ir kalbos sintaksės aprašuose, ir aukštųjų mokyklų sintaksės kurse. Kad ir kiek įvairių tyrimų bei junginių aprašų beskaitytum, vis tiek įtikinamiau atrodo sujungiamuoju ryšiu susijusių žodžių porų neskyrimas prie junginių, predikatinio centru einančių žodžių ryšio suskaidymas į žodžių junginio ryšį ir sakinio predikatinį ryšį, t. y. interpretacija kaip dviejų skirtingų lygių ryšio, kartu pagrįstas ir pavadinimo *predikatinis junginys* atsisakymas. Įvairios sintaksinio aprašo kryptys siūlo ir kitokias sintaksinių ryšių interpretacijas, bet vis dėlto taip įtikinamai jos neatrodo lyginant su ta sintaksinių ryšių samprata, kuri siejama su iš tikrovės pažinimo kylančiomis ir reikšminiais žodžiais perteikiamomis sintaksinėmis sąsajomis. Tiesa (nevengiant polemikos), iki šiol nepavyksta nuosekliai paaiškinti sudėtinio žodžių junginio sąvokos. Laikant junginiu dviejų savarankiškos leksinės reikšmės žodžių, susijusių pavaldumo santykiais, sąsają, sunku įsivaizduoti, kaip čia galėtų įsiterpti trečias žodis. Priklausomasis dėmuo, prisijungęs sau priklausomąjį, tiesiog sudaro naują žodžių junginį. O žodžių junginių tarpusavio santykiai jau nebe žodžių junginio struktūros dalykas.

Vertinant sintaksinius reiškinius visuomet buvo stengiamasi paisyti funkcinių panašumų ar skirtumų. Juk ir predikatinio centru einančių žodžių interpretacija kaip junginio ir kaip sakinio centro galimà atskyrus tos žodžių poros vaidmenį komunikaciniame vienetė – sakinyje (pasakyme) nuo jos kaip sintagminių ryšių realizavimo vieneto. Dėl funkcinio artimumo *Lietuvių kalbos sintaksėje* (Labutis 1998 ir kt.) šalutiniai dėmenys aptariami šalia tos pačios rūšies sakinio dalių. Apskritai teoriniai funkcinio požiūrio klausimai Profesoriaus buvo keliami jau labai seniai. 1981 m. straipsnyje *Kalbotyroje* autorius polemizuodamas dėl kalbos reiškinių aprašymo krypties nuo formos prie reikšmės arba nuo reikšmės prie formos nepritaria pozicijai „arba“: abi tyrimo kryptys esančios reikalingos, papildančios viena kitą (Labutis 1981: 57). Paprastai manoma, kad pradiniu kalbos reiškinių ar lygmens aprašo etapu vyrauja aprašymas nuo formų prie reikšmių, o vėlesniuoj, sukaupus reikiamą informaciją apie kiekvieną kalbos vienetą ar

jų grupę, – priešingas. Atrodytų, lietuvių kalbos gramatika dabar yra aprašyta pakankamai. Tačiau štai toks stipriai su kalbėtojo intencijomis susijęs, kalbos funkcionavimą apibūdinantis metakalbinių komentarų tyrimas Kazimiero Župerkos kalbos priemonių konkurencijos apraše (Župerka 1995), vis dėlto priskirtinas tyrimui nuo formos (raiškos) prie reikšmės. Matyt, kiekvienas naujas požiūris į kalbos reiškinių, naujas tyrimo aspektas reikalauja nustatyti kalbos vienetų funkcijas pasirinktoje aplinkoje, šiuo atveju – komunikacijos akte. Taigi minėtame straipsnyje postuluotas abiejų funkcinių krypčių reikalingumas buvo svarbi teorinė funkcinių tyrimų nuostata, aktuali ne tik tuo konkrečiu diskusiniu straipsnio atveju.

Prie išsamaus vienos iš funkcinių krypčių aprašymo grįžtama gerokai vėliau – straipsnyje, paskelbtame elektroniniame žurnale *Lietuvių kalba* (Labutis 2007). Straipsnio pavadinimas „Kalbėtojo funkcinės gramatikos įvadas“ rodo, kad anksčiau minėta kryptis nuo reikšmės prie formos yra praplėsta reikšmės pusėje iki kalbėtojo intencijos, iki komunikacijos akto. Ir tai visiškai paaiškinama ir priimtina: daugelį kalbos faktų, netgi kalbos sistemos dėsningumų galima paaiškinti, o gal ir reikia aiškinti kalbėtojo norais vienaip ar kitaip perteikti informaciją apie išorinį ar vidinį pasaulį. Šalinti iš kalbos reiškinių aprašo patį kalbos kūrėją galima tik sąlygiškai. Straipsnyje peržvelgiami įvairūs funkcinio aprašo modeliai ir daroma išvada, kad kalbėtojo funkcinės gramatikos modelis, aptartas pagal Simono Diko ir Anos Sievierskos darbus, yra įdomiausias ir perspektyviausias. Lietuvių kalbotyroje yra funkcinio gramatikos aprašo pavyzdžių. Adelės Valeckienės funkcinis aprašas (Valeckienė 1998), grindžiamas Londono (Heliđėjaus) funkcinė mokykla, kad ir įdomus, bet yra orientuotas į kalbos sistemos ypatybes, į jos struktūrą, ir tai tolima aprašą nuo komunikacijos akto ypatybių, nuo svarbiausių kalbos funkcijų, nors aprašo kryptis yra nuo reikšmės prie jos realizavimo būdų, t. y. aprašas yra ir sistemiškesnis, ir artimas dabartinėms teorijoms. V. Labučio kaip programinis funkcinių tyrimų straipsnis – jis ir pavadintas funkcinės gramatikos įvadu – yra svarbus įvairiems bent jau tos srities lietuvių kalbos tyrimams.

Viena iš aptariamo straipsnio ypatybių, būdingų ir kitiems autoriaus straipsniams bei apskritai visiems jo tyrimams, yra atidi analizuojamos srities tyrimų istorijos peržvalga. Štai lyg ir nauja semantikos aprašuose pozicijos sąvoka, kaip nurodoma straipsnyje, jau buvo vartojama Por Rojaliaus gramatikos autorių XVII a. viduryje. Ir signifikatas (signifikacijos būdai) yra atėjęs iš XII a. spekuliatyvinių gramatikų, vadinamųjų modistų.

Arba visai kitas atidos ir praeičiai, ir smulkiems aprašo dalykams atvejais. Žinome, kaip tyrime svarbu tinkamai naudotis pavyzdžiais. Galima parinkti tinkamiausius teiginiui iliustruoti, galima apibendrinti iš pakankamos gausos pavyzdžių. Pavyzdžių parinkimo būdas lemia samprotavimų, teiginių patikimumą. Neseniai Profesoriaus skaitytas pranešimas Jono Jablonskio *Lietuvų kalbos sintaksės* šimtmečiui skirtoje konferencijoje buvo kaip tik apie šiame sintaksės apraše pateikiamus pavyzdžius, jų įvairovę ir svarbą*. Atkreiptas dėmesys, kiek svarbūs natūralūs, šnekamojoje kalboje paplitę, taip pat įvairių šaltinių pavyzdžiai, kai kada ne mažiau parodantys aprašomąjį dalyką nei jų apibendrinimai. Kartu tai vėl žvilgsnis į praeities darbus, į tai, kas juose vertinga ir taikytina dabarties tyrimuose.

Dėmesys sakomo dalyko tikslumui, tinkamiausio žodžio, frazės paieškos minčiai perteikti – tai, ko galima mokytis iš skelbtų Profesoriaus tyrimų, mokomųjų leidinių, tai, ko buvo mokytasi rašant savo mokslo darbus iš jo kaip vadovo pastabų ar straipsnių recenzijų.

Vito Labučio moksliniai interesai nepaprastai įvairūs. Štai pasirodo Kazio Pakalkos parengtas leidinys *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas* (1997) ir netrukus skelbiamas straipsnis „Kodėl Konstantino Sirvydo žodyne neįvardytos aprašomosios kalbos?“ (Labutis 2001). Jame pateikti įdomūs samprotavimai apie priežastis, galbūt vertusias nutylėti lietuvių kalbą žodyne, o kartu ir visų kalbų įvardijimą žodyno pavadinime. Padaugėja vertimų iš anglų kalbos ir į anglų kalbą – pasirodo straipsnis apie beasmenių sakinių atitikmenis lietuvių ir anglų kalbose, jų modelių gretinimą (Labutis 2008). 2002 m. parengiamas, atrodytų, tolimas sintaksininkui leidinys *Daukšių krašto žodynas* – duoklė gimtajai šnektai. Kartu ir gimtojo krašto žmonėms: 2011 m. paskelbtas išsamus straipsnis apie Daukšių krašto šviesulį Juozą Lazauską (Labutis 2011). Ir tai toli gražu ne viskas, kas galėtų tą įvairovę paliudyti.

Nors kalbos tyrinėtojas turėtų būti vienos iš mokslo sričių mokslininkas, tačiau tikriausiai kalbininkui sunkiausia apsiriboti vien moksliniais tyrimais. Kalba mąstymo priemonė, minčių perteikimo priemonė yra ir visų sričių mokslininkams, ir bet kokia veikla užsiimančiam kalbėtojui, tad ir kompetencijos aptarinėti kalbą mano turį visi. Kalbininkas, kad ir kiek jam norėtųsi panirti į pačias mokslo gilumas, negali likti nuošalyje nuo įvairių diskusijų apie kalbą ir kalbininkus, apie kalbos vartoseną ir jos reguliavimą.

* Konferencijoje skaityto pranešimo pagrindu parengtas profesoriaus Vito Labučio straipsnis spausdinamas šiame *Kalbos kultūros* tome, p. 19–36.

Net keliais straipsniais Profesorius atsiliepia į kalbininkų ir ne kalbininkų mintis apie kalbos tvarkybą, kalbos reglamentavimo ideologiją. Labai nuosekliai ir argumentuotai atsakoma į, pavyzdžiui, grupės intelektualų pokalbyje išsakomus samprotavimus apie nepagrįstą kalbos reguliavimą, apie kalbininkų diktatą, apie lietuvių kalbos garbinimą ir apie jos nepajėgumą bei netinkamumą tam tikros veiklos sritims (Labutis 2011a). Kai kada netgi kandžiu žodžiu, bet gana santūriai autorius samprotauja apie tolokai nuo santūrumo ir moksliškumo esančius teiginius. Galima visiškai pritarti autoriui, kad kalbos nesuvokimas kaip tautos kultūros ir istorijos dalies veda į aklavietę, ir stebėtis, kaip nevykusiai interpretuojama kalbos raida ir su jos analize susijusi veikla.

Analizuojami ir kalbos teoriją užgriebiančių vadinamųjų moderniųjų kalbininkų samprotavimai – apie preskripcinius ir deskripcinius aprašus (Labutis 2011b). Autorius konkrečių tyrimų pavyzdžiais parodo, kad atriboti tų dviejų aprašo būdų neįmanoma, kad bet koks vartosenos reglamentavimo siūlymas randasi iš kalbos sistemos analizės, dėsningumų ir raidos peržvalgos. Galima pridurti, tik nedarant panašaus darbo kalbininkas gali pamanyti, kad normintojai nustato normą iš akies ar traukia iš kepurės.

Jau visas dešimtmetis nerimsta diskusija apie nelietuviškų, iš dalies nelietuviškais rašmenimis rašomų pavardžių vartojimo reglamentavimą, peraugantį į bendresnes lietuvių kalbos saugojimo, kalbos sistemos ir vartosenos santykio, kalbos vartosenos ir jos reguliavimo temas. Šiais klausimais Profesorius yra paskelbęs visą būrį straipsnių ar kitaip reagavęs į pavardžių reikalus. Profesorius aiškiai gina nuostatą nelietuviškas pavardes rašyti adaptuotas, pagal tarimą, pateikiant pagal reikalą ir originaliąsias. Komentuodamas Seimui teikiamo projekto preambulę, autorius įžiūri su kalbos teorija prasilenkiantį ir pavojingą kalbai jos turinį. Jo nuomone, taip pat pasiremiant Evaldos Jakaitienės leksikos tyrimais, asmenvardžiai yra kalbos sistemos dalis, kaip ir kiti daiktavardžiai, tik jų semantika kitokia (Labutis 2010). Ir su tuo negalima nesutikti. Bent tam tikrose srityse, tų sričių tekstuose galėtų būti privalomas adaptavimas (ne tik gramatinimas). Kita vertus, visų minimo Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 60-to nutarimo bendroji formuluotė (5.1) yra imperatyvi, t. y. turėtų būti suprantama kaip privalomas adaptavimas, tik prieštaringai nusakytos adaptavimo sąlygos ją paverčia keliaprasmiška ir pasirenkamai taikoma. Ši nuostata ginama ir kitame, diskusiniame straipsnyje (Labutis 2007b), keliama tikslų ir nepriemtomų argumentų svarba.

Daug laiko ir jėgų Profesoriaus atiduota norminamajam darbui. Jis yra dalies *Kalbos praktikos patarimų* (1976, II leid. 1985) autorius, *Kalbos patarimų 2: Sintaksė* (S1, S2, S3 – 2003) autorius, daugelio straipsnių įvairiais kalbos vartojimo klausimais *Gimtojoje kalboje* autorius. Su tuo darbu artimai susijusi ir veikla Valstybinėje lietuvių kalbos komisijoje bei jos sudarytoje darbo grupėje *Kalbos patarimų* dalims rengti, taip pat Lietuvių kalbos draugijoje ir jos atkūrimo (nuo 1989 m.), ir veiklos plėtojimo laikotarpiu. Veiklos gylumas užčiuopianti darbų analizė Draugijos suvažiavimuose visada buvo gera atspirtis tolesnei veiklai. Dabar, Draugijai nutolus nuo kalbos aktualijų, prisiminti V. Labučio svarstymus apie veiklos conceptualumą būtų pravartu.

Ne viename straipsnyje Profesorius atkreipia dėmesį į blogus vertimus (Labutis 2005a, 2005b) ir pateikia įvairių siūlymų, kaip išvengti vis blogėjančios vertimų padėties. Praktinis kalbos aspektas neišslysta iš akiračio net visiškai teoriniuose tyrimuose. Tarkim, gabenimo veiksmažodžių semantikos analizėje (Labutis 2007a) autorius nepraleidžia progos pakomentuoti veiksmažodžio *gabenti* skverbimąsi į konkretesniųjų jo sinonimų vietą vartosenoje ir pateikia kaip vieną iš tyrimo išvadų.

Tokių plačių interesų yra profesorius Vitas Labutis. Jį, sulaukusį garbingo jubiliejaus, vis buvo galima sutikti kurioje nors kalbos klausimams skirtoje konferencijoje, paskaityti jo mintis, tarkim, vidurinio ugdymo lietuvių kalbos programos aptarimo komentaruose, bendrauti tarptautinėje Salų vasaros kalbotyros mokykloje Rokiškio rajone. Kažin ar mes, būdami jaunesni, turime tiek noro ir užsispyrimo neišleisti iš akių visų svarbiausių kalbos reikalų.

Šia apžvalga norėjosi pasidžiaugti Profesoriaus veikla, dar kartą paminėti nuveiktus darbus ir paieškoti tuose darbuose svarbiausių traukos vietų, bandyti įžvelgti minčių smaigalį, svarbiausią interesų tašką, skatinančius į tuos darbus žvelgiančiuosius nemanyti, kad jau šis tas padaryta ir galima papoilsiauti.

LITERATŪRA

- Labutis V. 1976: *Žodžių junginių problemos*. – Mokymo priemonė, Vilnius: Vilniaus valstybinis universitetas.
- Labutis V. 1981: Sintaksės aprašymo galimybės ir uždaviniai. – *Kalbotyra* 32(1), 54–61.

- Labutis V. 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*. Antrasis pataisytas leidimas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Labutis V. 2001: Kodėl Konstantino Sirvydo žodyne neįvardytos aprašomosios kalbos? – Interneto svetainė-leidiny *Postilei – 400*. Prieiga per internetą: <<http://postilla.mch.mii.lt/Informacija.htm>> (žiūrėta 2012 m. gruodžio mėn.).
- Labutis V. 2005a: Išaugusi vertėjų paklausa – nauji pavojai lietuvių kalbai. – *Kalbos kultūra* 78, 205–209.
- Labutis V. 2005b: Recenzija: Bill Mc Farlan. Kalbėk paprastai ir suprantamai. Vertė Rasa Klikūnienė. – *Gimtoji kalba* 5, 19–24.
- Labutis V. 2007: Kalbėtojo funkcinės gramatikos įvadas. – *Lietuvių kalba* 1. Prieiga per internetą: <<http://www.lietuviukalba.lt>> (žiūrėta 2012 m. gruodžio mėn.).
- Labutis V. 2007a: Gabenimo veiksmažodžių semantika ir sinonimika. – *Kalbos kultūra* 80, 32–44.
- Labutis V. 2007b: Diskutuokime kalbos klausimais garbingai! – *Bernardinai.lt*; 2007 06 08. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt>> (žiūrėta 2012 m. gruodžio mėn.).
- Labutis V. 2008: Lietuvių kalbos beasmeniai sakiniai ir jų atitikmenys anglų kalboje. – *Kalbų studijos* 12, 5–10.
- Labutis V. 2010: Ar asmenvardžiai yra žodžiai? – *Bernardinai.lt*; 2010 03 09. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt>> (žiūrėta 2012 m. gruodžio mėn.).
- Labutis V. 2011: Juozas Lazauskas – pedagogas, vadovėlių autorius, lituanistas, filosofas, redaktorius... *Mokslo Lietuva*, Nr. 21 (465), gruodžio 21.
- Labutis V. 2011a: Modernieji intelektualai atsuka nugarą lietuvių kalbai ir tyčiojasi iš kalbininkų. – *Lietuvos aidas*, rugpjūčio 19. Prieiga per internetą: <<http://www.aidas.lt>> (žiūrėta 2012 m. gruodžio mėn.).
- Labutis V. 2011b: *Kalbos kultūros šaknys ir kylantys modernizmo vėjai*. – *Kalbos kultūra* 84, 9–16.
- Valeckienė A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Župerka K. 1995: *Kalbos priemonių konkurencija kaip lietuvių kalbos stilistikos objektas*, Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.

Gauta 2012 12 20